

Александра Младеновић¹

Основна школа „Бранко Миљковић” у Нишу

ИМАМ ЈЕДНУ ЗБИРКУ, ТЗВ. БОЖЈИ ЉУДИ*Приповедање на релацији гробље – црква – смрт*

САЖЕТАК: У раду је указано на особености мозаичке композиције збирке приповедака *Божји људи* Борисава Станковића, на индиректну карактеризацију јунака који су представљени по принципу албумске конструкције, на тематско-мотивски склоп са освртом на доминантне мотиве гробља, љубави, просјачења, смрти.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: божји људи, композиција, албумска конструкција, цртица, мотив, гробље, црква, задушнице, смрт.

* * *

Збирка приповедака *Божји људи* објављена је 1902. године у Новом Саду, у издању писца Борисава Станковића. Аутор је ову књигу кратких прича наговестио приповеткама „Таја” и „Бекче”, које су штампане годину дана раније у *Колу* Данила Живаљевића. Већина ових прозних минијатура објављена је касније изван збирке у *Летопису Матице српске*, *Београдским новинама* и *Савременику*.²

Станковић своју збирку најављује у писму од 15. августа 1901. упућеном Милану Савићу, тадашњем уреднику *Летописа*: „Имам једну збирку, тзв. *Божји људи*. У њој сам покупио и изнео један нарочити свет, поколење које је било у Врању пре ослобођења. То су били просјаци, слепи, гатари, видари, биљари и други. Сви су они живели од милостиње. Јер се веровало: да што се њима да, да они поједу у покој душа умрлих као да се је самим мртвима дало и да су они то, мртви појели. Међ њима је било који су сматрани за свеце, Божје људе. И кад би ти умрли били су од највиђенијих (старих жена) купани, сарањивани...

Уопште налик на руске Јуродиве...

Само у већој, јачој размери.”³

Збирка *Божји људи* промишљено је компонована и склопљена. Сам аутор није желео, иако су неке приче посебно штампане, да уметничко јединство и целину књиге, коју је постигао цикличним и моза-

¹ aleksandramladenovic@nadlanu.com

² Станиша Тошић, „Божји људи Б. Станковића у књижевној критици”, *Врањски гласник*, књига пета, Врање, 1969, стр. 349–359.

³ Борисав Станковић, „Напомене и прилози”, *Стари дани – Божји људи*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва, приредио Живорад Стојковић, Просвета, Београд, 1974, стр. 340–341. (Сви каснији цитати *Божјих људи* урађени су према наведеном издању. Број у загради означава преузету страну).

ичким компоновањем прича, распарчава. Тражио је од уредника *Летописа* да све приче буду штампане у једној књизи. „Јер, овако, да цепкам, и дајем [у] уредништва не волем, а и не може да се разуме док се не би цела збирка прочитала [...]. Они морају или бити штампани одједном, или никако. Овако, распарчани, губе целину, утисак и карактер *Божјих људи*.“⁴

Збирка је компонована из двадесет и једне кратке приче, цртице,⁵ са везивним елементима. Божјачком проблематиком заокупљене су све приче, а остали елементи збирке су у функцији осветљавања главног проблема: сви ликови припадају суманутом и лудачком типу, са истог су простора и из истог времена – Врање уочи ослобођења од Турака 1878. године.

Станковић је први српски писац који је својом збирком „нарушио правила реалистичког приповедања: фабулу је свео на најмању могућу меру, избегао заплет (уколико га је користио, дао му је споредну, неважну улогу), почетку и завршетку приче наменио ударно место у згужваној и разбијеној композицији“.⁶ У причама нема драмских сукоба нити развијене радње, већ се се своди на истицање важних особености божјачког света, на сликање устаљених свакодневних животних ситуација и на описе физичког изгледа јунака. Мозаичком композицијом Станковић је повезао слике божјих људи које, иако не илуструју никакву радњу, представљају нераскидиву целину тематике и мотива у збирци.

Аутор је судбине божјих људи градио на мистичним и неоткривеним дубинама њихове душе. Њега не занимају узроци и прошлост, ни оно што се збило пре њихове поремећености, мада неке од њих спомиње (Назу је силовао газда, Менку су Турци обешчастили и убили жену, Вејка је изгубила памет пред турским зулумом, Митке је свакодневним опијањем отерао жену и кћер у смрт), већ се Станковић везује за тренутно стање суманитих, желећи да разоткрије сукобе и неспоразуме у затвореном патријархалном свету, који су довели до кидања веза са разумом и реалношћу.

Првом причом „Задушнице“, која представља пролог збирке, Станковић нас уводи у божјачки свет, у простор где они бораве – врањанско гробље и обавештава да у време обнављања и рађања

⁴ Исто, стр. 341.

⁵ Краћи облик наративне прозе који се обично своди на назначење обриса неког догађаја или лика. У другој половини деветнаестог века [...] цртица је била један од омиљених облика приповедачког сведочења и исказа. (Бранко Милановић, *Речник књижевних термина*, уредник Драгиша Живковић, друго, допуњено издање, Нолит, Београд, 1992, стр. 113).

⁶ Милисав Савић, „На изворима српске модерне приче“, *О Борисаву Станковићу*, Дела Борисава Станковића, додатак издању, књига осма, БИГЗ, Београд, 1983, стр. 212–213.

природе, у пролеће, пада велики празник посвећен мртвима – задушнице. Тада се миомирис зеленила и процветалих трешања укршта са мирисом тамјана и свећа, са лелеком, кукњавом и плачем. Станковић је атмосферу гробља осетио још као дечак када је са баба-Златом одлазио да посети гробове својих родитеља и свог брата и тај лични моменат индиректно је присутан у овој пролошкој слици збирке. „Тај уводни мозаички текст ‘Задушница’ писан је у вуковском стилу испреплитањем описа легенди, географског простора, обичаја и људи.”⁷

Перспектива гробља дата је чињеницом да је оно близу вароши, а општи приказ масе жена, деце и слушкиња која иде према гробљу насликан је натуралистички импресивно, са залажењем у детаље као што је онај када жене „сваки час застајкују, осврћу се и враћају слуге да од куће још штогод понесу што су оне заборавиле, а сад се, успут сетиле (а нарочито је то оно што је покојник за живота радо јео)” (266). Када огромна поворка стигне на гробље, по гробовима се распростиру бели чаршави и износи јело и пиће мртвима у покој душе. У живописни опис овог постављања даће, Станковић је унео митско тумачење давног паганског обичаја: „Та је задушница најважнија јер за њу веле: да се онда мртви, целе зиме до тада затворени горе, на небу, пуштају тада с неба те да онако жељни, гладни, сићу у своје гробове и ишчекују да им тога дана њихови живи, дођу на гроб, препоју их, окаде, заките цвећем” (265). И онда почиње древни ритуал: жене плачу и наричу, јадају се шта се све у међувремену догодило, причају мртвацу да ли је ко умро или се оженио, опраштају се и у заносу падају по гробовима, бацајући своје мараме. Затим се јело и пиће подели просјацима који су били нераздвајни део патријархално- паганског мита о загробном животу, „јер веле: да што се тад њима за покој души мртвих даје, као да се они мртви дигли из гробова те сами они јели, пили, крепили се” (267).

Просјаци су насликани групно. „Ту Менко, Таја, Наза, Стеван, Љуба... Сви они” (269). Појављују се чисти, окрепљени, са великим торбама и тестијама за пиће. Неки слушају црквену проповед и крсте се, а они суманути уплашено гледају према гробљу нестрпљиво ишчекујући крај појању из цркве да би се почело са дељењем јела и пића. „И сваки од ових ликова, иако осакаћен и умом и телом, знак је различитости и ‘света за себе’. За њих писац не везује битно телесне родитеље, мајку и оца, нити место и време рођења. [...]. Безначајна је функција рођења од телесних родитеља божјака. Они као да долазе ниоткуда, као да су се настанили нигде, јер битишу и састрадавају без ичега, јер у окружењу са светом улазе и излазе са ништа. Из света излазе, као што и егзистирају, као отуђени, обележени, нишчи.”⁸

⁷ Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Просвета, Београд, 1990, стр. 312.

⁸ Сунчица Денић, „Божји људи – сто година после”, *Божји људи*, Врање, 2002, стр. 15.

Станковић затим издваја из групе поједине просјеке и јаднике и њихове психолошке потрете индиректно карактерише кроз чудачке и сумануте поступке, кроз устаљене навике и једноличан живот, сликајући истовремено и њихов божјачки меланхолични однос према свету и тог света према њима, који иде од подсмеха и сажаљења до мистичног страха.

Наравно, Станковић „као творац нове документаристичке технике води рачуна о пропорцији и поступку полагањем увођења и извођења лица из приче”⁹, па се и у наредној цртици „Манасије” задржава на општој оквирној слици, сужавајући своје интересовање на клисарницу која се налазила близу цркве и „од целог гробља, старе цркве, околне зидове који су на појединим местима већ били срозани и капије, једино је та клисарница била јака, здрава” (270).

Станковић читаоца упознаје са клисарицом које је водила рачуна о цркви и гробљу и са њеним мужем клисарем, који је био „неки миран, слабуњав човек” (270) и чија је једина дужност била да копа гробове. Клисарица је морала да пази и растерује псе који „лочу зејтина из кандила по гробовима” (270), а истовремено и да брине о суманутима и просјацима од којих је већину познавала. Истоветна слика паса који лочу зејтин из кандила дата је у причама „Наза” и „Кучко, Мицо!”, што потврђује Станковићеву опсесију гробљем, пролазношћу, смрћу. На тренутак нам се чини да је приповедачев уметнички пут осветљен сјајем кандила, а не светлошћу сунца. Зато су његови јунаци меланхолични и обојени мрачним и хладним тоновима.

Нико од божјака није смео да зађе дубоко у гробље, само су се најсуманутији „лудо, страсно завлачили по испуцалим, трулим гробовима” (271). Прљав и здепасти Манасије, све их је терао и извлачио из гробова, помагао клисарици, давао јој испрошен новац на чување и зато га је она „толико трпела да јој се он чак и по кући вуче, једе што нађе па и на њу саму се истреса, гунђа” (272).

Затим следи низ приповедака о просјацима, а осамнаест призора и слика индиректне карактеризације јунака, које су поређане на принципу албумске конструкције. Једну страну тог албума чине слике поменутих особењака, уплашених и истраумираних божјака, опседнутих невољама и болом као последицама трагичних доживљаја (Масе, Менко, неименовани јунак VII приче, Јован). Друга страна је светлија и ближа нормалном свету. Ту су насликани бескућни идеалисти – сневачи, безазлене луталице које трагају за нечим недостижним, нечим далеким и неухватљивим (Бекче, Наза, Биљарица, ч’а Михајло, Вејка).

Понашања ликова ових минијатура крећу се од безвољности и депресивног повлачења у себе, преко игре и песме, па све до агресив-

---

⁹ Радован Вучковић, *Нав. дело*, стр. 312.

ног, нарцисоидног и доминантног држања. Митка је тек почео да проси. Марко је полудео пошто је пронашао закопано благо у земљи, а Менко пред турским насиљем. Просјака Јована свет се помало плаши, али га и воли, јер он за њих и за самог себе окајава људске грехе и приноси своју жртву у виду испрошеног хлеба мајци Богородици. Наза жели да озакони своју љубав у цркви, Бекче се весели и лута у ноћима обасјаним месечином, понаша се господски и оно што испроси, дели осталима, а Вејка се плаши усамљености и утеху налази у Таји, који „као да је био неки њихов старешина, или владика им” (281), на неки неразјашњен и мистичан начин злокоби и прориче невоље. Биљарица се угасила тражећи траву пред којом се сва врата отварају.

Унутрашњи живот божјака открива се у њиховом деловању у средини у којој живе. Сви су они одбачени од друштва или су га сами одбацили, а „Станковић је њихове судбине видео у процесу психосоцијалне деградације. Узроке њиховог пада и комплекса он налази у условима саме породице, у превирању друштва, распаду сталежа и варварском насиљу. Живот просјака болесне психе Станковић не даје изоловано, већ кроз општу инерцију антагонистичких потискивања. Опседнут је њиховом смрћу, анонимном и хагиографски обојеном, али исто тако и њиховим множавањем”.¹⁰

Приповетке „Таја” и „Љуба и Наза” имају развијенију фабулу у односу на друге приче и представљају људске интимне драме са трагичним епилогом. Божјаци се у њима заљубљују, тугују и пате због неузвраћених осећања. Љубавна трагедија ових ликова изгледа апсурдно, чак и трагикомично, у односу на несрећу њихове јуродивне душе и њихов чемерни јад. Ти умоболни људи покушавају да на ивици свог живота саграде мали интимни простор привидне и само њима остварљиве среће. Сву своју енергију, или оно што је од ње остало, усмеравају својим сулудим илузијама о ступању у брачну заједницу и стварању породичног гнезда. Међутим, ове сенке од људи не само што не могу да остваре своје жеље, већ не могу ни мирно да почивају у вечном дому – гробу, јер им се идентитет и ту изгубио и нико не зна ни кад су ни где су умрли.

У седмој причи о безименом просјаку који носи у себи осећај кривице што постоји и мисли да свакоме смета, Станковић је, у само двадесетак редова, насликао сву људску изгубљеност и беспомоћност. Тај божјачки самотњак живи у вечном страху, не зна одакле је ни чији је, сам је. „И то толико да не сме слободно ни на замљу да ступи” (295). Његов живот протиче у посматрању и скривању по ћошковима, а

¹⁰ Вук Филиповић, „Бора Станковић”, *Писци и време (I)*, Јединство, Приштина, 1981, стр. 15–16.

спреман је и тога да се одрекне „стрепећи да вам чиме није на сметњи, за шта крив, а највише да вам није крив зато што је ту, испред вас, те ви морате да га гледате” (295). Као да је из неког спиритуалног простора, мимо своје воље, бачен на земљу у којој не може, не уме, или не жели да покуша да се снађе.

У претпоследњој, двадесетој причи, Станковић враћанску хронику о божјачком свету завршава општом заједничком сликом ишчежавања божјих људи из живота уочи ослобођења од Турака 1878. године и о поновној изградњи цркве, коју су неколико пута рушили Турци и Арнаути. Пророци и свеци су се појављивали у сновима, а гатари и видари, којих је било све више, упозоравали су да долази тешко и несигурно време. „Говорило се: како се то нарочито ноћу осећало” (326). Просјаци су се „гурали, вукли по улицама и завлачили по опустелим хановима, шталама, и развалинама” (326). Ноћу су се појављивали у групама, тумарали по турским махалама и викали „лудо, крештаво, из свег гласа: – А, Турци! А вуци,! А, а!...–” (327). Док су их Турци са страхопоштовањем позивали у своје куће да их нахране и напоје, атавистички нагон за осветом код Цопе, лудог Стевана, Марка и других није им давао мира и они су по целу ноћ злокобили „док их не би дан смирио и растерао по њиховим рупама, легалима, развалинама” (327).

У последњој причи, епилогу збирке *Божји људи*, Станковић већ првом сликом наговештава мрачну атмосферу смрти: „Била је јесен, и то јесен на измаку. Онда, кад се не зна ни дан, ни ноћ, а увек, са свију страна само шушти и разлива се једноставна, силна киша” (328). Умро је просјак чије се име не памти. Ноћни чувари нашли су га мртвог у јендеку и донели га у кућу у којој су се окупиле старије жене да мртваца окупају, увију у бело, чисто платно и да га, положеног испод иконе, чувају и бдију над њим. „Да му сваки час брижно, као своме рођеном, исправљају, намештају скрштене руке, лице, очи, бришу, чисте га и пазе да више главе му било свећа, било кандило не угаси се” (329). Свесне да се божји човек никад није обрадовао, најео и напио, да никада није легао на меко узглавље, жене су се трудиле да га испрате достојанствено као сваког човека.

У прологу збирке *Божји људи* Станковић слика гробље као пребивалиште божјака, као основ њихове егзистенције, преживљавања и опстанка. Затим их, у средишту збирке, понаособ описује, даје њихове портрете и основне карактеристике. У претпоследњој причи аутор нас обавештава о изградњи цркве – симболу хришћенске вере и о божјацима који злокобе и предосећају, док гатари проричу долазак тешких времена. Божји људи, изабрани и посебни, преносили су Божју поруку о краткотрајности и пролазности људског века:

„Њихово ће кратко заточење
Бит им тужно непостојној души:
Са плачем ће на земљу падати,
Са плачем ће на земљи живети,
Са плачем се у вјечност враћати,
Мучитељ ће један другом бити,
Сваки себе поособ највећи.”¹¹

У епилогу, последњој причи збирке, „кратко заточење” је завршено и пагански ритуал из пролога се наставља: умро је божји човек, треба га припремити за вечно ловиште, испратити „као сваког другог човека – домаћина” (329).

Мозаик је склопљен на следећи начин: почетна слика је гробље које наговештава крај, затим се појављују они који живе на гробљу, ту се хране и од њега егзистенцијално зависе, доживљавају интимне драме и гробљу се увек враћају, јер је ту њихов дом и гроб, њихов живот и њихова смрт, а у завршној слици мозаика умире „који од тих просјака, божјака” (328).

„Задушнице” и последња приповетка јесу приче са оквиром. Служећи се оваквим наративним средством, Станковић је мотивисао настанак осталих прича и тиме постигао веродостојност приповедања. Оваква композиција збирке омогућила је дистанцирање према грађи, динамичко мењање перспективе и дистанце, а тиме и повезивање индивидуалних судбина божјих људи са њиховим метафизичким и историјским окружењем.

Станковић је приповедање развио поступно на релацији гробље – црква – смрт, а божји људи су у средишту ова три мотива, они су њихови симболи и изасланици. Неке приче аутор оставља привидно недовршеним, друге завршава епилогом, али у оба случаја дозвољава читаоцу да сам докучи завршетак и пронађе смисао људске и божјачке егзистенције. Све приповетке у збирци се међусобно прожимају, једна другу посредно објашњавају и допуњују, осветљавајући један ванземалски, митолошки свет враћанских јуродивних просјака, који опомињу да прошлост не треба да их проклиње, а будућност не сме да их се стиди, јер су и они људи, иако су наличје човека.

Сматрало се, а и данас се верује, да су јуродиви¹² (рус. юродивый – шашав, суманут), „будале Христа ради”, лудаци од рођења, да су

---

¹¹ Петар Петровић Његош, *Луча микрокосма*, Певање шесто, Рад, Београд, 1990, стр. 96.

¹² Јуродиви – 1. стари руски назив за тзв. „божјег човека”, лудака од рођења на коме се према народном веровању испољила воља Божија, те му се приписује и моћ прорицања. 2. онај који одступањем од нормалног понашања привлачи на себе поругу околине да би тако прикрио духовно савршенство; „луда Христа ради”, света луда. (Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 559).

божјом вољом послати на земљу, да поседују моћ прорицања и зато их и зову божјим људима. Они су будили страх и поштовање код многих примитивних култура и народа. Јуродиви су живели просјачким животом и своја тела физички исцрпљивали свакодневним постом на хлебу и води. Истовремено, захваљујући својој видовњачкој и пророчанској способности, могли су да осете и препознају зле и неморалне људе, да предвиде ратове, поплаве, глад. Чистота њихове душе и искрена вера у Христа доделила им је место изузетних и посебних, али на један другачији начин. Живот се поиграо са њима, а трагедија њихова и јесте у тој посебности, у издвајању од већине просечних и нормалних.

И врањански божји људи, као и руски, православни јуродови, физички су запуштени. Одрпани и исцепани, живе од милостиње и вечно су осуђени на њу. Они, такође, предвиђају догађаје (Таја), човеку могу да одреде старост и смрт на основу бора на лицу (ч'а Михајло), верују у Бога и поштују Богородицу (Јован, луди Стеван), али не поштују газде и њихова материјална овоземаљска богатства (Цопа, луди Стеван).

Тематика о божјацима и јуродовима и њиховим суманутим душама била је књижевна новина у српској литератури на самом почетку двадесетог века. Њу чине слике трауматичног и суморног живота одбачених и поремећених људи, који живе у свом луцидном свету, са својим боловима, несрећама, љубавима, патњама. Мотивишући поступке својих јунака и карактеришући њихове ликове, Станковић је субјективизовао објективну хронику свог родног Врања у пресудном историјском тренутку – на прелазу осамдесетих у деведесете године деветнаестог века. „То је дело настало из тада актуелних преокупација тема болести, трулежи, лудила, смрти, а исто тако из жеље да се слика људског распада представи у облику документаристички изграђене приче – приче као сведочанства о нечему што је стварно постојало.”¹³

Психолог и сликар најтрагичнијих тајни људског бића, Станковић је први српски писац који је на модеран начин креирао оригиналне и нове мотиве. Митски, фолклорни, психолошки, биолошки, религијски, пагански, социјални мотиви, „све што је Врање имало кљаставог и болесног духом и телом, онакажени удови, помрачени умови, ране, беда, јад, бол, мрак – цео један пандемонијум!”¹⁴, међусобно се преплићу и допуњују, и сви они су у функцији расветљавања главног мотива – мотива божјака. Иако живот суманутих, спутан и промашен,

¹³ Душан Иванић, *Српски реализам*, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 311.

¹⁴ Јован Скерлић, „Борисав Станковић: *Божји људи*”, *Писци и књиге*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига пета, приредио Мидхат Бегећ, Просвета, Београд, 1964, стр. 182–183.

можда нема смисла, Станковић је покушао да осветли разлоге њиховог постојања и битисања на земљи.

У судару са свим овоземаљских стварима и ставовима, божји људи се окрећу гробљу, цркви, небу, месечини, симболима једине вере и праве истине, јер „горе је високо, а доле – тврдо!”¹⁵ и они су једино ту сигурни, заштићени, ту су међу својима. Управо та супротност горе – доле, супротност мотива живота и смрти развијена је у причи „Задушница”, у којој је „прилагођено анимистичко схватање смрти као преломног тренутка у растајању душе од тела, анимистичко схватање паганског, предхришћанског, предмонотеистичког, а не хришћанског порекла”.¹⁶

Мотив гробља и одласка на гробље, који се провлачи кроз целу збирку, импресивно је дочаран као „читава гора од гробова” где је сахрањено чак петнаест колена људи. Оно је симбол вечног станишта и сведочи о прохујалом времену и дугој историји места коме припада. Истовремено, гробљу су сви упућени: мртвима је ту вечно станиште, живи га се плаше и поштују, а божјаци, којима је најблискије, пронашли су ту свој дом, уточиште, храну. Оно упозорава и сведочи о јединој вечности – смрти. А чему другом божји људи могу да се надају осим једној извесности – гробу. Иза њих не остаје потомство и најближи су смрти јер немају обезбеђену ни физичку, а још мање духовну егзистенцију.

Све оно што недостаје суманутом свету подстакнуто је психолошким, физиолошким и биолошким мотивима љубави, страха, глади, хладноће, вером у Бога. Биолошка потреба за храном и психофизички осећај хладноће мотивисани су луцидним понашањем божјака. Све што не може да обуче, Таја укопава у земљу или крије у угловима колибе, а све то чини из страха да му неко не преотме или украде. И управо су мотиви усамљености, егзистенцијалне обесправљености и страха у блиској вези са психобиолошким мотивом хладноће. Духовну потребу за топлином, нежношћу и љубављу божјаци „надокнађују” утопљавајући своје физичко биће.

Бекчета су „сви знали, а и волели га” (293). Плашила их је само његова пијана песма и ноћна тумарања и лутања. А он је једино стремио месечини, веома честом мотиву у Станковићевом књижевном опусу. Бекче је опијен месечином, али не у смислу заноса, дерта и севдаха, плотског и телесног уживања као Митке из *Коштана*, већ се она јавља као знак његовог психичког поремећаја и изгубљености у овоземаљском свету. Чежња за лутањем мотивише Бекчетове исконске немире ка недостижној лепоти и тајанственој сили месеца.

¹⁵ Борисав Станковић, „Коштана”, *Драме, Нав. дело*, стр.76.

¹⁶ Димитрије Вученов, „Свет тишине и свет давнине у делу Боре Станковића”, *Зборник Бора Станковић. Старо време – ново читање*, приредио Саша Хаџи-Танчић, Градина и Просвета, Ниш, 1983, стр. 41.

Мотив насиља дат је у приповеци „Менко”, а узроци његовог лудила налазе се у директној изложености свирепости Турака који су га злостављали и малтретирани, пред његовим очима силовали му жену, а затим јој одсекли главу и бацили му је у крило. Са само неколико натуралистичких реченица Станковић је насликао сву људску суровост, на једној, али и трагичност, на другој страни.

Дарежљивост неких просјака мотивисана је хришћанством и вером у Бога. Бескућник Јован све испрошено ставља пред цркву јер верује да тако служи Богородици. Једини циљ његовог тешког и мукотрпног живота, његовог постојања и јесте у чињењу добра цркви и Богородици.

Мотив љубави је Станковићева основна психолошка и уметничка мотивација и инспирација, на чему су му замерали многи књижевни умови. Јован Дучић примећује да „он није богат мотивима јер осим љубави, он није познао ниједног другог осећање у људској души”.¹⁷

Љубав не заобилази ни божјачки свет. Божјаци такође могу да воле и да због љубави тугују, само што то није онако страсна и чежњива љубав као код осталих Станковићевих јунака (као у *Коштани*, *Нечистој крви*, *Ташани*, „УVELOЈ ружи”), већ у тој љубави они траже излаз из своје суманутости и утеху у сродној јуродивној души. Иако су сва друга осећања угушена и обесправљена, нико и ништа, ни људи ни Бог, чак ни њихове луде главе, божјацима нису могли одузети право на љубав чисту, више платонску него страствену, на љубав продорну, исконску, бескрајну, али увек поражену и погажену. Мотив љубави, која представља најдраматичније и најконфликтније осећање, подразумева и однос божјачког света према животу, али и његову социјалну, моралну и патријархалну одређеност.

Наза и Вејка желе породични живот у љубави, али су њихови изабраници или равнодушни (Љуба) или неверни (Таја). У својим осећањима оне су уздржане, чак и стидљиве. Наза жели да се венча у цркви и тиме испоштује патријархалне норме. То што поп неће да је венча и што она живи невенчано са Љубом не значи да она није патријархално чиста и доследна пред светом и Богом. Иако је све учинила и све жртвовала, Љуба јој неће узвратити љубав.

Мотив изигране љубави доминира и у приповетци „Таја”, у којој ће главни јунак напустити и отерати Вејку због просјакиње из вароши. „Затим се (Вејка) брзо изгубила, умрла, више од страха што је сама, напољу, него од глади” (285).

Мотив просјачења у *Божјим људима* различито је осветљен. Бекче воли да поклања сељацима или другим просјацима све што

¹⁷ Јован Дучић, „Борисав Станковић”, *Моји сапутници*, Сабрана дјела Јована Дучића, књига четврта, приредили Меша Селимовић и Живорад Стојковић, Свјетлост, Сарајево и Просвета, Београд, 1969, стр. 277.

напроси јер се тада осећа важним и истакнутим у сопственим очима. Станко тражи од жена искључиво чисто брашно, а Митка ређа на гробове своје жене и кћери оно што напроси. Наза је дуго чувала испрошени новац за венчање у цркви и за бошчалуке којима је требало да дарује попу, кума, старојка. Јован све приноси својој богородици, док ч'а Михајло „нити проси, нити шта тражи. Ако му дате што – добро, ако не – он оде” (313).

Антрополошким, биолошким, митолошким мотивима Станковић је показао да су божји људи жртве времена, својих породица, моралног и социјалног система. Они испаштају грехове других смртника и зато се налазе у неком сабласном свету који није ни овде на земљи, ни горе на небу. Они су у неком међупростору и за њих као да нема нигде места, осим на гробљу. Ни деца, ни људи, ни живи, ни мртви, јединствени божји људи јесу реинкарнација грехова својих предака и тумачи деморалисаног и распадајућег феудално-капиталистичког система.

Тај затворени божјачки и јуродивни свет својом посебношћу опомиње и изазива обичне смртнике да се баве њиме, да га проучавају и при том покушају да схвате бар део онога о чему размишља, шта жели и коме се нада јуродивни патник. Али никако да се продре до онога што је дубоко у њима, у оно божјачко изнутра јер не постоји довољно разумевања, љубави и стрпљења да се до краја опстане и победе сви архетипови и комплекси у божјачким душама. Земаљска љубав, изгледа, није довољно јака, а њихова небеска, чиста и исконска – вредна је смрти.

Због немогућности проналажења сопствене личности у овом свету, они живе у свом мистичном и спиритуалном свету фантазија, слободе и посебности. Своје маске нису одабрали сами, већ им их је Бог поставио. И зато беже у тишину јер се овде, међу обичним људима, гуше у болу, презиру, патњи, рату, мржњи, кошмарима и хаосу. Овде су празни, постоје физички и покушавају да воде рат са својом душом не пуштајући је да оде, иако она бледи, нестаје у ишчекивању до коначног збогом! Божји људи егзистирају на граници лепоте и лудила, живота и суманитости. Али корачају и даље, нестају и стижу... Траг им се губи у месечини, у бесконачном простору ни на небу ни на земљи „због равнотеже међу звездама”. И данас су неочешљани, неумивени, обучени у закрпљене дроњке. Просе, плаше се и моле за помоћ, опомињући у Божје име! „Зар човечанство може то заборављати? Не. Не може заборавити, јер не да заборавити савест, ни песници, ни мислиоци. Али је човек пронашао хигијену несезања, и не сећа се оног што не може да заборави.”¹⁸

¹⁸ Исидора Секулић, „Једна мисао у једној песми Симе Пандуровића”, [у:] Сима Пандуровић, *Песме*, Каирос, Сремски Карловци, 1997, стр. 202.

Божји људи, усамљени и отуђени од овог света, још увек постоје и опстају. Они и данас, на почетку једног испровоцираног и противуречног века, тумарају улицама метропола и градским гробљима, упозоравајући да ће се „опет враћати у болну људску стварност, доживљавајући непредвидљиве трансформације, увек са циљем да упозоре нас заборавне да смо становници два света – овог и оног”.¹⁹ Можда је потребно мало више времена да то схватимо и мало више стрпљења и разумевања. Не треба све препустити забору, већ само чистије желети и надати се, не би ли успели да оно што је заувек изгубљено, макар и ону „мрву мрвку” – пронађемо.

ЛИТЕРАТУРА:

Димитрије Вученов, „Свет тишине и свет давнине у делу Боре Станковића”, Зборник *Бора Станковић. Старо време – ново читање*, приредио Саша Хаџи-Танчић, Градина/Просвета, Ниш, 1983, стр. 28–50.

Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Просвета, Београд, 1990.

Сунчица Денић, „Божји људи – сто година после”, *Божји људи*, Врање, 2002, стр. 7–47.

Јован Дучић, „Борисав Станковић”, *Моји сапутници*, Сабрана дјела Јована Дучића, књига четврта, приредили Меша Селимовић и Живорад Стојковић, Свјетлост, Сарајево и Просвета, Београд, 1969, стр. 272–286.

Душан Иванић, *Српски реализам*, Матица српска, Нови Сад, 1996.

Владета Јеротић, „Религиозно у делу Борисава Станковића”, *Дарови наших рођака*, књига друга, Просвета, Београд, 1993, стр. 123–150.

Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 559.

Бранко Лазаревић, „Борисав Станковић”, *Огледи*, Српска књижевна задруга, коло XL, књига 273, Београд, 1937, стр. 56–89.

Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Певање шесто, Рад, Београд, 1990, стр. 96.

Речник књижевних термина, уредник Драгиша Живковић, друго, допуњено издање, Нолит, Београд, 1992, стр. 113.

Милисав Савић, „На изворима српске модерне приче”, *О Борисаву Станковићу*, Дела Борисава Станковића, додаток издању, књига осма, БИГЗ, Београд, 1983, стр. 211–224.

Исидора Секулић, „Једна мисао у једној песми Симе Пандуровића”, [у:] Сима Пандуровић, *Песме*, Каирос, Сремски Карловци, 1997, стр. 196–202.

Јован Скерлић, „Борисав Станковић: *Божји људи*”, *Писци и књиге*, Сабрана дела Јована Скерлића, књига пета, приредио Мидхат Бегић, Просвета, Београд, 1964, стр. 182–187.

Борисав Станковић, *Стари дани – Божји људи*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва, приредио Живорад Стојковић, Просвета, Београд, 1974.

Борисав Станковић, „Коштана”, *Драме*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва, приредио Живорад Стојковић, Просвета, Београд, 1974.

Станиша Тошић, „*Божји људи* Б. Станковића у књижевној критици”, *Врањски гласник*, књига пета, Врање, 1969, стр. 349–359.

¹⁹ Владета Јеротић, „Религиозно у делу Борисава Станковића”, *Дарови наших рођака*, књига друга, Просвета, Београд, 1993, стр. 150.

Вук Филиповић, „Бора Станковић”, *Писци и време (I)*, Јединство, Приштина, 1981, стр. 5–113.

Келвин С. Хол, Гарднер Линдзи, „Јунгова аналитичка теорија”, *Теорије личности*, Нолит, Београд, 1983, стр. 125–156.

Вера Ценић, „Личности из живота у делима Борисава Станковића”, *Огледи о Борисаву Станковићу*, Нова Југославија, Врање, 1988, стр. 25–44.

Aleksandra Mladenovic

I HAVE A VOLUME, THE SO-CALLED *GOD'S PEOPLE*

Summary

The collection of short stories *The Wretched People* by Borisav Stankovic introduced a modern approach to the man, who exists on the other, dark side of reason and conscience. It is a testimony of a small Balkan town in Southern Serbia at a very important period of time, before it was liberated from Turkish slavery in 1878.

The artistic unity and wholeness of 21 stories is achieved by using a mosaic composition in which Stankovic includes the scenes of graveyards, deaths, love, and the wretched as their symbols. He did not follow the rules of realistic narration, there are almost no stories, neither plots nor action. His stories were reduced emphasizing the characteristics of the wretched, describing the situations they go through and to the indirect characterization of the characters and the description of their physical appearance. Using such a composition he managed to connect the stories into both thematic and motive unity of the collection. Putting together that mosaic unity and starting with the first story "All Souls Day", which is the prologue, Stankovic slowly leads the reader through them, though it seems that through the last one, the epilogue, he quickly leads him out of the gloomy and chaotic world he is talking about.

The central point of the collection are the stories about the individual destinies of the unfortunate and wretched people which seem like an album. They try to cure their traumatic experiences surrendering and devoting themselves to the only feeling that is left, to the feeling of love.

Through their introvert and extrovert relationships those special and chosen people convey both God's message and the warning about the brevity of man's existence and his custody in this world. The wretched are in between life and death, good and evil, love and insanity. They are both the messengers and the interpreters of spiritual mysticism which in the rational world of that time was reduced to a demoralised, sinful and decaying feudo-patriarchal way of life.